

A növekedés kilátásai*

Kőrösi István

Halmi Péter:

Krisis és növekedés az Európai Unióban – Európai modell, strukturális reformok
Akadémiai Kiadó, 2014, p. 370

ISBN: 978-963-05-9523-0

Halmi Péter professzor kutatói, egyetemi tanári életműve és publikációs munkássága széles körben ismert és elismert. Korábbi értékes művei ismeretében új kötetét is érdeklődve olvastam el. E jól felépített, rendkívül átfogó mű 7 nagy fejezetből áll. A gazdasági növekedés múltja, jelene, jövője sorsunkat érintő, „húsba vágó” kérdés. Európa növekedési teljesítményének eróziója több évtizedes folyamat. A 2008-ban kezdődött gazdasági-pénzügyi válság tartós növekedési krízishez is vezetett. A válságproblémák tartósan fennmaradtak, kezelésük hosszú távú feladat. A korábbi „európai növekedési modell az erózió és a krízis nyomán alapvető jellemzői tekintetében megrendült” – állítja világosan a bevezetésben a szerző (6. o.).

Az 1. fejezet a növekedési elmélet rendszerének alapos bemutatását és értékelését nyújtja. A gazdasági növekedés jelentősége alapvető a makroökonómiában (is), hiszen az egy főre jutó növekedési ütem csekély különbsége is, – ha tartósnak bizonyul, – jelentős fejlettségi különbségekhez vezet. Halmi Péter átfogóan bemutatja a makroökonómiai növekedési elméletek fő vonásait. A mű újdonsága, hogy a fő áramlatokat kapcsolódásuk viszonyrendszerében, egymással összehasonlítva elemzi. A Harrod-Domar modell neok Keynesiánus alapokra épített, Robert Solow és Trevor Swan a neoklasszikus irányzat megalapítói és kifejtői, majd Paul Romer és Robert Lucas új korszakot nyitottak az endogén növekedési elmélet létrehozásával. A növekedési elméletek közös vonása, hogy a szegény országok a növekedés beindításával és tartós növekedési pályára kialakításával felzárkózhatnak a fejlettebbekhez. Ehhez megfelelő intézményekre, s azok jó működtetésére van szükség. Halmi méltán hangsúlyozza, hogy a gazdasági növekedés útja, a technológiai haladás megvalósulása és az intézmények működésének minősége döntő mértékben függ az országok történelmi útjától, kulturális, civilizációs örökségtől és azok hatásaitól. Kiemeli

* Jelen cikk a szerző nézeteit tartalmazza, és nem feltétlenül tükrözi a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontját.

Kőrösi István a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világ gazdasági Intézetének tudományos főmunkatársa és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense.
E-mail: drikorosi@gmail.com.

a kvantitatív gazdaságtörténeti elemzések hozzájárulását a növekedéstudomány új eredményeihez (13. o.). A szerző a Solow-modell alapos értékelése után a növekedés forrásainak számbavételével foglalkozik. A kevésbé fejlett országok felzárkózásának fontos tényezői a tudástőke áramlása, tovagyrúzása (spillover) mellett a sikeres országok gazdaságpolitikáinak és intézményeinek diffúziója, valamint a tőkevonzás. Halmai Péter a téma elméleti irodalmának imponálóan gazdag elemzésével és az elméletek egymáshoz való viszonyának mély feltárásával mutatja be a konvergencia-mechanizmus összetevőit, majd az endogén növekedési elmélet ezzel kapcsolatos megállapításait. Idézi Romer frappáns megállapítását arról, hogy a felzárkózáshoz inkább a „gondolatréseket” kell csökkenteni, mint a „tárgyi réseket” (28. o.). Halmai a neoklasszikus elmélet korlátait is korrekten bemutatja. Izgalmas kérdés, hogy az elméletek között létrejöhet-e új szintézis, és milyen alapokon? A szerző rámutat, hogy „a növekedés egyesített megközelítése”, azaz a gondolatok, a népesség, az emberi tőke akkumulációja és az intézmények együttes elemzése endogén szintézis megalkotásához vezethet (40. o.).

A globalizáció és integráció körülményei között fontos szerepe van a kereskedelem liberalizációjának, az országok nyitottságának és a földrajzi fekvésnek. Utóbbi az erőforrások megléte és kiaknázása, a növekvő méretek és a térbeliség termelési telephely-előnyei, valamint a piaci lehetőségek hasznosítása szempontjából fontos. A kereskedelmi liberalizáció hatásai mindenképpen jelentősek, de én úgy látom, hogy hangsúlyozni kell azt a tényt, hogy a világkereskedelemnek közvetlenül több mint egyharmada, közvetve és közvetlenül együttesen több mint 70 százaléka a transznacionális vállalatokhoz kötődik, így nem szabad, hanem cégeken belüli kereskedelem. Nyilvánvaló negatívum az is, hogy a TNC-k exportja és működőtőke-beruházásai nyomán nagymérvű a gyengébb országokban a hazai termékeket kiszorító hatás. Véleményem szerint helyesen mutat rá Halmai a természeti erőforrások „átkára”, hogy éppen bizonyos erőforrásokban gazdag országok lemaradtak a fejlődésben a járadékkereső magatartás, pazarlás, politikai instabilitás és a rossz gazdaságpolitika miatt.

Az intézmények és politikák minősége rendkívül fontos a növekedés és felzárkózás szempontjából. Fontosnak tartom Halmai Péter megállapítását arról, hogy „a sikeres gazdaságokban az emberi és a fizikai tőke magas arányú felhalmozása a fenntartott technológiai haladással együtt jelenik meg” (45. o.).

Nyugat-Európa II. világháború utáni, kb. 1973-ig tartó „aranykori” fejlődésének megalapozásában a szociális piacgazdaság és az akkor jól működő nemzetközi kereskedelem-politikai és pénzügyi intézményrendszer létrehozása döntő szerepet játszott. (Több elemző viszont az 1960–73-as korszakot már csak „ezüstkornak” tartja.)

A 2. fejezet az európai integráció és a gazdasági növekedés kapcsolatrendszerét mutatja be. A szerző jól összefoglalja a gazdasági integráció fejlődési útjának fő

szakaszait és azok jellemzőit. Az intenzív verseny a növekvő hatékonyságot és ezáltal a jólét növelését hivatott szolgálni. A másik oldalon a szolidaritás a társadalmi, gazdasági kohézió növelését célozza. A gazdasági integráció fő hatásai a kereskedelemre, a jövedelmekre, a fizetési mérlegre és a gazdasági növekedésre egyaránt kiterjednek. Igen tanulságosnak tartom az európai növekedési folyamatok részletes, gazdagon dokumentált történelmi elemzését. 1973 után a felzárkózási növekedés is jelentős mértékben csökkent, ám nem szűnt meg. Az aranykort követő két évtizedben a munkatermelékenység továbbra is gyorsabban nőtt Európában, mint az Egyesült Államokban. Halmi adatokkal bizonyítja, hogy Európa termelékenységi rése az Egyesült Államokkal szemben 1973–1995 között tovább szűkült. Az EU-15-ökre számítva, az egy munkaóra jutó reál GDP ebben az időszakban 62,9 százalékról 85,3 százalékra emelkedett, a termelékenység növekedési üteme azonban csökkent, ami figyelmeztető jelként értelmezhető. Az európai integráció növekedési és termelékenységi hatásait elemző részben szemléletes és jól dokumentált képet kapunk arról, hogy az integráció révén az EU-tagországok nyitottsága, kereskedelme és a jövedelmek jelentősen nőttek. A szerző megállapítja, hogy „az európai integráció akkumulációs hatása a gazdasági növekedés elméletének logikáján alapul. Valamely nemzetgazdaságban az egy főre jutó jövedelem csak akkor növekedhet fenntartható módon, ha a dolgozók a fizikai, a humán- és/vagy a tudástőke állandóan emelkedő állományával vannak ellátva. Következésképpen az európai integráció a növekedési ütemet olyan mértékben befolyásolhatja, ahogyan a fizikai, a humán és a tudástőke akkumulációját befolyásolja” (105. o.).

Halmi Péter tanulságosan foglalja össze a 20. század második felében kialakult európai növekedési modell sajátosságait. A belső piac kiépítésével nagyfokú intézményi nyitottság és integráltság valósult meg. A kereskedelem aránya a GDP-hez viszonyítva magasabb, mint a világgazdaság bármely más térségében. Nagyarányúvá vált az EU-n belüli tőkeáramlás is. Az EU-tagság a résztvevő országokban hosszú távú növekedési impulzussal járt és ennek nyomán sokáig számukra a világ többi részénél gyorsabb jövedelem-konvergenciát eredményezett. Én szükségesnek tartom kiemelni, hogy a közép- és kelet-európai országokban a lakosság viszont súlyos hátránnyal élte meg, hogy az árak felzárkózási a béreknél és bérjellegű jövedelmeknél jóval gyorsabb volt, sőt a bérek aránya az összjövedelmekhez képest drámaian csökkent. Halmi elemzésében megállapítja, hogy az EU átlagában az újraelosztás mértéke magasabb, mint a fő világgazdasági versenytárs országokban. Sok európai országban a tartós, nagymérvű állami túlköltekezés súlyos államadósság kialakulásához vezetett. Jól mutat rá a szerző arra a tényre, hogy az EU-ban „az intézményesített szupranacionalitáshoz azonban nem kapcsolódik fiskális föderalizmus. A közös költségvetés hosszabb távon is csak a tagállamok GDP-jének egy százaléka körüli nagyságrendű. Az erőteljes integráció ellenére is jelentősek az eltérések az egyes tagországok intézményeinek minőségében” (110. o.).

A 3. fejezet az európai növekedési potenciál eróziójával foglalkozik. A szerző bevezetésül pontosan definiálja a potenciális kibocsátást, az aktuális kibocsátást és a kibocsátási rést. „A potenciális kibocsátás növekedési üteme a tartósan fenntartható gazdasági dinamikát (másként: a növekedési potenciált) mutatja. Az aktuális növekedés ütemétől eltérően a potenciális növekedés nem tartalmaz ciklikus tényezőket” (111. o.). Halmi Péter művében alapvetően a potenciális növekedés elemzésére összpontosít a növekedési folyamatok és a gazdasági-pénzügyi válság hatásainak bemutatásakor. Rámutat, hogy a potenciális növekedést különböző idődimenziókban lehet vizsgálni. Rövid távon az aktuális kibocsátással történő összehasonlítás megmutatja a keresletbővítésnek az egyensúlyt nem veszélyeztető mértékét, középtávon a hazai kereslet bővülése a beruházások növekedésével együtt a növekedési dinamikát alátámasztó kibocsátási kapacitást teremt. Hosszú távon a kibocsátás a jövőbeli technológiai haladáshoz és a munkapotenciál növekedési üteméhez kapcsolódik. A potenciális és a tényszerűen megvalósult növekedés múltbeli folyamatainak összehasonlítása fontos tanulságokkal szolgál. Előre tekintve csak becslés lehetséges, amely a növekedési trendek extrapolálásán alapul. A potenciális növekedés számítása nyomán kimutatható a fejlődés strukturális és ciklikus komponense a gazdaságban. A szerző bemutatja a termelési függvény megközelítés alkalmazását a potenciális növekedés kiszámítására. Ezután részletes adatsorokkal elemzi a növekedési potenciál alakulását az USA-ban és az EU-15-ökben. Az Egyesült Államokban a potenciális növekedés üteme tartósan nagyobb, mint az EU-15-ökben. Halmi kimutatja, hogy a teljes tényezőtermelékenység (TFP) kedvezőtlen alakulása a beruházási ráta csökkenéséhez vezetett. A 2008–2009-es válság előtt „átmenetileg 20-22 százalékra emelkedő beruházási rátával egyidejűleg az EU-15 országokban a teljes tényezőtermelékenység csökkent. A kedvezőtlen beruházási környezet a tőkekiáramlás magasabb szintjét, illetve az áru- és szolgáltatásimport arányának jelentős növekedését mozdítja elő” (127. o.). Mindez súlyos negatív következményekkel járt. A szerző részletesen elemzi az EU és az USA közötti termelékenységi rés alakulását.

Európában a termékpiacokon a verseny gyengébb, mint az USA-ban. Ez az innovációra is visszahúzólag hatott. Az egy főre jutó GDP szintje is csökkent 1995 után az EU-országokban az USA-hoz viszonyítva (az 1995. évi 70 százalékról 2007-re 67,5 százalékra). Halmi kimutatja, hogy a divergencia egyetlen oka a munkatermelékenység alakulása. Az innovációs versenyben való szereplés szempontjából az intézmények és a K+F-politikák kulcsfontosságúak. Az USA előnyét biztosító tényezők közé tartozik, hogy a tudásba történő beruházások meghaladják az EU-tagországokét. A munkaerőpiac nagyobb rugalmassága további előny. A jövedelemkülönbségek is az USA-ban nagyobbak, de ez lehetőséget biztosít a kiemelkedő tudósok, kutatók, innovátorok kiemelt fizetésére. A magasabb képzettséget az USA-ban jobban honorálják, mint Európában. A munkát terhelő adók a tengerentúlon szintén alacsonyabbak, viszont a szociális ellátási rendszerek jóval kevésbé kiépültek. A szerző

rámutat, hogy az USA–EU termelékenységi különbség döntő része nem a beruházási rátával magyarázható önmagában, jóllehet az az USA-ban 1993-tól folyamatosan meghaladja az EU-15-ök mutatóját. Lényeges következtetése, hogy „a technológiai élmezőnyben (vagy annak közelében) megkerülhetetlen a politikák és intézmények újraalakítása (refókuszálása) az innováció-alapú gazdasági modellre” (153. o.). Fontosnak tartom a potenciális növekedés hosszú távú irányzatainak árnyalt bemutatását. A mű újdonságai közé tartozik a strukturális tényezők, a munkapotenciál és a teljes tényezőtermelékenység tendenciáinak elemzése. A jövőbeli fejlődés szempontjából kiemelkedő jelentőségű a munkapotenciál várható alakulása, amelyet a szerző részletes adatokkal relevánsan dokumentáltan mutat be.

A 4. fejezet a válságnak a potenciális gazdasági növekedésre gyakorolt hatásával foglalkozik. A válság súlyosan hatott a potenciális növekedés hosszú távú alakulására. A pénzügyi válság transzmissziós mechanizmusait összefüggésrendszerükben mutatja be a szerző. Meggyőzően dokumentálja, hogy a potenciális növekedést ért hatások a 2008–2009-es válság nyomán tartósabbak, mint a korábbi recesszióknál. Egyetértek azzal is, hogy „döntő jelentőségű a szerkezeti alkalmazkodás, az erőforrások szükséges mélyreható reallokációjának jelentősége” (172. o.). A válságkezelés pénzügyi terhei az államháztartási deficittek és az adósságállományok súlyos megugrásához vezettek. Halmai a növekedési tényezők, komponensek részletes modellszámításai alapján bizonyítja a potenciális növekedés középtávon is érvényesülő lassulását az EU-ban. Az EU-tagországok egyes csoportjainak helyzete nagyon különbözik a növekedési tényezők eltérő alakulása miatt. A válság utáni kilábalást is a fennmaradt strukturális problémák jellemzik. A szerző átfogó képet nyújt a mérlegkiigazítások kényszeréről, a fiskális konszolidáció szükségességéről, az európai bankrendszer és pénzpiacok fregmentációjáról. A sérülékenynek minősített országok csoportjában a felzárkózási folyamat megtorpant, sőt a válság nyomán újabb divergencia mutatkozik. Halmai Péter ezt találóan „konvergenciakrízisnek” nevezi. A kedvezőtlen irányzatok mérséklése és ellensúlyozása a gazdaságpolitikák lényeges megváltoztatását igényli.

Az 5. fejezetben újabb kulcsfontosságú témát tárgyal a szerző. A felzárkózás és konvergencia a közép- és kelet-európai országok fejlődésének alapvető kérdése. Halmai rámutat, hogy e két fogalom nem azonos. Tömör megfogalmazása szerint „a felzárkózás az a távolság, amelyet meg kell tenni, a konvergencia pedig a haladás mértékét fejezi ki” (215. o.). A konvergencia a gyengébben fejlett országoknak a fejlettekénél tartósan magasabb ütemű gazdasági növekedését igényli. A „konvergenciaklub” tagságának előfeltétele korunkban a megfelelő humán erőforrás és a jó intézmények. Napjaink problémái közepette nem csak azt állapíthatjuk meg, hogy az integráció megfelelő működése esetén előmozdítja a konvergenciát, hanem azt is, hogy a fenntartható konvergencia elengedhetetlen az integrációs fejlődés szempontjából is. A szerző országcsoportonként részletesen elemzi a felzárkózás irányzatait az EU-ban.

A 2008–2009-es válság új kihívásokat hozott. Az új tagországok közül elsősorban a jelentős belső és külső egyensúlyhiánnyal küzdő országok bizonyultak az átlagnál sebezhetőbbnek. A válságban a fizetési feltételek számukra drámaian romlottak. Fontosnak tartom e fejezetben a felzárkózás minősége és a reálkonvergencia közti összefüggések árnyalt bemutatását. A konvergenciamechanizmus újraélesztése az integráció jövője szempontjából az egyik alapvető kihívás.

A 6. fejezet az új tagállamok növekedési modelljével foglalkozik. Palánkai Tibor találó kifejezésével élve, Európa számunkra „modernizációs horgony”. Csaba László és Halmai Péter is ezt az álláspontot képviselik. Halmai elemzi az EU-10-ek növekedési modelljének fő összetevőit, a nyitottság növekedésének, a tőkebeáramlásnak és a teljes tényezőtermelékenységek alakulásának hatásait. A válság előtti növekedési modellhez nem lehetséges visszatérni, ezért új növekedési pályára van szükség. Ehhez növelni kell a hazai megtakarításokat és – hozzáfűzném, – hogy azokat minél gyorsabban hazai rentábilis beruházásokhoz kellene felhasználni a reálszférában.

A könyv utolsó fejezete a strukturális reform és a növekedési potenciál összefüggéseit tárgyalja. Európa gazdasági prosperitásának háromszöge: a gazdasági növekedés, a stabilitás és a méltányosság. A gazdasági-pénzügyi konszolidáció egyszerre igényli a növekedést, annak hatékonyságát és összekapcsolását a méltányossággal. A növekedési potenciál helyreállításában a termék- és munkapiaci reformoknak alapvető szerepük van. A pénzügyi szabályozás megerősítésének a pénzügyi intézetek prudens működésének biztosítását és a reálberuházások tőke költségeinek csökkentését kellene szolgálnia. A tudást és az innovációt előmozdító reformok, a munkapiaci és a fiskális reformok rendkívül fontosak. Ezek lényegéről és várt hatásairól is átfogó képet nyújt a szerző. A jövő szempontjából kiemelkedő a tudásháromszög (az oktatás, a K+F és az innováció) integrált rendszerének jelentősége. A kihívásokra adott válaszok minőségétől függ az európai növekedési potenciál helyreállítása és új növekedési modell létrehozása. Halmai Péter mélyreható elemzéséből releváns záráskövetkeztetéseket von le. A végső summázat szerint „csak a gazdasági racionalitás, a nemzetközi versenyképesség és a tudásgazdaság előtérbe helyezésén nyugvó megoldások lehetnek hosszú távon eredményesek. Mindezeknek az erőfeszítéseknek általános célja a méltányos növekedés és a megosztott prosperitás lehet” (342. o.).

Halmai Péter könyve a növekedési elméleteknek, a hosszú távú potenciális növekedés tényezőinek kiemelkedően értékes elemzése. Körképe egyszerre kórkép és kórkép. A szerző a nemzetközi szakirodalmi összehasonlításban is sok újat nyújt. Az elméletek komparatív elemzésével, a növekedési potenciál és tényezői modellezésével, a teljes termelékenység összetevőinek hosszú távú idősoros kvantitatív analízisével, az új tagállamok növekedési modelljének elemzésével jelentősen gazdagítja a közgazdaság-tudományt. A gazdaságpolitika számára is rendkívül fontos következtetések sorát nyújtja a felzárkózási potenciál és annak korlátai bemutatásával. Kifejti a strukturális reformok szerepét, hatását a növekedési potenciál hely-

reállítására. A hosszú távú növekedési potenciál 2060-ig történő modellszámításai természetesen a jelenlegi trendek kivetítésén alapulva adnak előrejelzést, a jelenlegi gazdaságpolitikák folytatódása esetén. A kórisme megfogalmazása éppen a változtatások igényével történt, hogy a gazdaságpolitikák új, pozitív trendfordulókat alapozzanak meg. Oswald Spengler „A Nyugat alkonya” című művét azzal az igénnyel fogalmazta meg, hogy az alkony a történelmi sorsát felelősséggel alakító ember és kultúrközösség megújulása nyomán időben messze eltolható legyen.

Halmi Péter könyvének elolvasása nyomán is a megújulás, megújítás lehetősége és szükségessége jut eszünkbe. Műve rendkívül igényes alkotás. Elemzésében összekapcsolja a közgazdaság-tudomány elméleti, módszertani, egzakt modellezési és gazdaságstratégiai szempontjait. Munkája értékes új szintézis abból a szempontból is, hogy egyesíti az egzakt ökonometriai elemzés és a közgazdaságtan humántudományi aspektusait. Kiemelendőnek tartom a mű páratlanul gazdag bibliográfiáját, amely 28 oldalt tesz ki és több mint 900 művet tartalmaz. Halmi Péter könyve az akadémiai kutatásban, az egyetemi oktatásban és a doktori képzésben bizonyosan általánosan használt alapvető irodalomává válik. Kiemelten ajánlom a kutatók, egyetemi tanárok és a hallgatók figyelmébe. Ugyanakkor a döntéshozók, a gazdaságpolitikai döntéseket előkészítő elemzők számára is fontos tanulságokkal szolgál. Tolle et lege!